

Maria Miduch

Uniwersytet Papieski Jana Pawła II, Kraków

mariamiduch@gmail.com, ORCID: 0000-0002-7482-2766

„WYPALI CAŁKOWICIE WSZYSTKO
I POZOSTANIE PALĄCY SIĘ PYŁ” (4 SYB 177)
ESCHATOLOGICZNA KARA
W PRZEKAZIE *IV KSIĘGI SYBILLIŃSKIEJ*

„All things he will burn,
and it shall be black dust” (4Syb 177)
Eschatological Punishment in the *Fourth Sibylline Book*

STRESZCZENIE

SŁOWA KLUCZE

IV Księga Sybillińska, mająca swoje korzenie w judaizmie diaspory greckiej, jest dziełem, które miało na celu skłonienie pogan do zmiany ich stylu życia. Sybilla w sposób obrazowy udziela swoim słuchaczom pouczeń o charakterze moralnym. Elementy eschatologiczne pojawiające się w tekście księgi są traktowane jak narzędzie do osiągnięcia zamierzonego celu. Wizja kary ma służyć zachęce do porzucenia grzesznego życia. W idei kary prezentowanej przez autora dzieła możemy zauważyć pewną etapowość: od kary o wymiarze pedagogicznym do kary wiecznej, nieodwracalnej.

eschatologia,
kara,
tradycja Sybillińska

The Fourth Sibylline Book, rooted in Greek-Jewish diaspora, is a piece written in order to make pagans change their ways. The Sibylline instructs on morality by the use of illustrations. The eschatological elements in the text are used as tools, providing means to an end. The image of punishment is meant to encourage abandoning the life of sin. We may notice a stageability of sorts in the concept of punishment portrayed by the author of the book: from a punishment as a pedagogical measure, to punishment that is eternal and irreversible.

eschatology,
punishment,
Sibylline tradition

Literatura apokryficzna okresu międzytestamentalnego jest skarbnicą tematów teologicznych. Ich analiza pozwala nam lepiej zrozumieć środowisko, w którym postawała Biblia. Wśród dzieł apokryficznych tego szczególnego okresu wyjątkowe miejsce zajmują apokalipsy. Mnogość dzieł o takim charakterze spowodowana jest popularnością specyficznego rodzaju literackiego, jakim jest apokaliptyka¹. W utworach tych znajdziemy bogactwo wątków związanych z nadchodzącym końcem świata i czasu². Być może u podstaw owego zainteresowania przesłaniem eschatologicznym leży niespokojny okres historyczny, w którym powstawały żydowskie apokalipsy.

¹ Por. Jędrzejewski, „Apokaliptyka”, 31.

² Por. Rubinkiewicz, „Apokaliptyka”, 56-57.

1. *IV KSIĘGA SYBILLIŃSKA* I JEJ SPECYFIKA

Ciekawą myśl, dotyczącą szeregu problemów związanych z końcem świata, prezentuje *IV Księga Sybillińska* – jeden z apokryfów powstałych w bardzo znamienym dla teologii judaistycznej czasie³. Księgę tę datuje się na okres pomiędzy rokiem 70 a 132 po Chrystusie⁴. Jest to czas kryzysu spowodowanego zburzeniem Świątyni Jerozolimskiej, a więc zniszczenia instytucji będącej punktem odniesienia dla większości odłamów judaizmu. *IV Księga Sybillińska*, należąca do kolekcji ksiąg czerpiących z tradycji Sybilli⁵ – wieszczki cieszącej się wielkim autorytetem na starożytnym Bliskim Wschodzie⁶, wyszła spod pióra autora z jednej strony związanego z judaizmem, z drugiej zaś dobrze obytego w dziedzictwie kulturowym świata greckiego i rzymskiego⁷. Sięgnięcie po formę tak popularną w świecie pogańskim, jak przepowiednie sybillińskie, oraz wielka dbałość o językową formę dzieła, potwierdzają jego zakorzenienie w kulturze greckiej⁸. Jednak autor dzieła wkłada w usta Sybilli orędzie o jedynym, prawdziwym Stwórcy. Apokaliptyczna wizja Boga wkraczającego w świat, by dokonać sądu i położyć kres złu, wydaje się również nawiązywać do myśli żydowskiej⁹. Nie oznacza to jednak, że *IV Księga Sybillińska*

³ Cytaty z *IV Księgi Sybillińskiej* za Alexandre, *Oracle Sybillina*; tłumaczenie własne autorki.

⁴ Wydarzenia historyczne, które zostały opisane w *IV Księdze Sybillińskiej* pozwalają na ustalenie w przybliżeniu daty jej powstania. W tekście księgi wzmiankowane jest zburzenie Świątyni Jerozolimskiej, brak natomiast jakiegokolwiek wspomnienia o powstaniu Bar Kochby. Niektórzy z badaczy uważają, że najpóźniejszym przywołanym przez autora wydarzeniem jest wybuch Wezuwiusza w 79 roku po Chrystusie.

⁵ Por. Mędala, *Wprowadzenie*, 284.

⁶ Por. Bartlett, *Josephus*, 35.

⁷ Por. Collins, „The Sibylline Oracles”, 357; Lanchester, „The Sibylline”, 368-369.

⁸ Por. Miduch, „Sybillińska droga”, 176.

⁹ Por. Gowan, *Eschatology*, 2.

w swoim eschatologicznym przesłaniu jest całkowicie podporządkowana starotestamentalnej wizji Bożej interwencji. Być może autor książki wcale nie jest żydem, a jedynie blisko związanym z kręgami judaistycznymi poganinem „bojącym się Boga”¹⁰.

To krótkie dzieło, składające się ze 192 wersów, skierowane zostało do pogan. To ich Sybilla chce przyciągnąć do jedyne Boga¹¹. „Posłucha ludu pysznej Azji i Europy” – tymi słowami rozpoczyna swoje orędzie. W pierwszych wersach prorokini buduje swój autorytet, odzegnując się od fałszywego natchnienia, jakie może być łączone z pogańskimi bożkami. Następnie gani niemoralne życie pogan, przeciwstawiając je życiu bogobojnych. Zwiastuje karę dla tych pierwszych i nagrodę dla drugich. Kolejna część książki jest omówieniem historii podzielonej na dziesięć okresów¹². Wydarzenia historyczne, do których odwołuje się Sybilla, są nam dobrze znane z historii powszechnej. Mówi ona o wojnie trojańskiej (w. 71), wyprawie Kserksesa I na Grecję (w. 77), wojnie peloponeskiej (w. 84), zdobyciu Koryntu przez Rzymian (w. 109) czy trzęsieniu ziemi z 60 roku przed Chrystusem. Przywołuje też wiele innych ważnych i znanych z historii starożytnej faktów, a wśród nich zburzenie Świątyni Jerozolimskiej. Każde z przytoczonych tu wydarzeń jest tragiczne w swych konsekwencjach, niesie rozlew krwi i śmierć. Dla Sybilli stają się one potwierdzeniem upadku moralnego ludzkości, która lubuje się w okrucieństwach i przemocy. W oczach wieszczki niemoralne czyny popełniane przez ludzkość są wynikiem bałwochwalstwa, odwrócenia się od prawdy o jedynym Bogu – Stwórcy.

Ostatnią część dzieła stanowi opis Bożej interwencji w losy staczającego się świata. Zostaje tu uwypuklony podział ludzkości na bezbożnych i bogobojnych. Ta część

¹⁰ Więcej o „bojących się Boga” zobacz w: Stebnicka, *Tożsamość*, 66-76.

¹¹ Por. Tuval, *From Jerusalem*, 68.

¹² Por. Dohmen – Stemberger, *Hermeneutyka*, 34.

księgi jest nośnikiem eschatologicznych poglądów autora *IV Księgi Sybillińskiej*.

2. ESCHATOLOGIA *IV KSIĘGI SYBILLIŃSKIEJ*

Prezentowana w *IV Księdze Sybillińskiej* myśl teologiczna odwołująca się do ostatecznej interwencji Boga w dzieje świata odbiega od eschatologii innych apokalips żydowskiego kręgu kulturowego. To niewielkie dzieło czerpie z judaizmu, ale ma też swoje korzenie w świecie pogańskim¹³.

Przechodząc do omawiania myśli eschatologicznej obecnej w *IV Księdze Sybillińskiej*, musimy zwrócić uwagę na obraz Boga pojawiający się na jej kartach. Mimo że autor dzieła za cel stawia sobie doprowadzenie pogan do wiary w jedyne Stwórcę i Pana całego wszechświata, to sposób przedstawienia Boga odbiega od tego znanego nam z Biblii.

W pierwszych wersach pretowanej księgi poznajemy Stwórcę poprzez kontrast i zestawienie Go z pogańskim bóstwem. Ten, który stoi za orędziem Sybilli jest całkowicie inny. Nie ma w sobie nic ziemskiego czy ludzkiego. Sybilla śpiewa o „wielkim Bogu, którego nie uczyniły ręce ludzkie” (w. 6). Chęć pokazania jedyne, prawdziwego Boga jako tego, który nie ma nic wspólnego z bożkami pogańskimi owocuje tym, że w oczach Sybilli jest On oddalony od swego stworzenia: „Boga [...] nie można dostrzec z ziemi ani zmierzyć w śmiertelnych oczach [...] patrzy na wszystko z góry i sam nie jest widziany przez nikogo” (w. 10-12). W przesłaniu dzieła na próżno więc będziemy szukać Najwyższego żywo zainteresowanego losem człowieka, miłosiernego i spieszącego na ratunek. Zło obecne w świecie drażni Go. Nie wydaje się On zainteresowany nawet losem sprawiedliwych. Bóg Sybilli to byt odległy, porywczy i nie

¹³ Por. Denis, *Introduction*, 947.

mający umiaru w swoim gniewie, działający pod wpływem impulsu. Obserwuje On losy świata z oddalenia, jednak bezbożność ludzi dotyka Go i wywołuje w Nim gniew. Jego ingerencja w losy ludzkości nie jest więc powodowana miłością do człowieka gnębionego przez zło, ale własna uraża. Jedynym przejawem jego miłosierdzia może być wzbudzenie natchnienia u Sybilli, która będzie głosić słowa nawrócenia. Tylko ono może uratować ludzkość przed straszliwym gniewem Stwórcy. Takie przedstawienie Boga przywodzi na myśl greckie bóstwa porywcze, działające według własnych upodobań, czułe na punkcie własnej sławy i chwały¹⁴. Jakkolwiek w apokaliptyce żydowskiej podkreślana jest transcendencja Boga, to wydaje się jednak, że w omawianym dziele jest to coś więcej niż chęć ukazania majestatu i wielkości Stwórcy¹⁵. Sybilli głoszącej orędzie o prawdziwym Bogu, innym od bóstw, do których modlą się adresaci jej przepowiedni, nie udało się jednak wymknąć z pułapki pogańskich wyobrażeń o istotach boskich.

Na uwagę zasługuje fakt, że w *IV Księdze Sybillińskiej* nie pojawia się postać mesjasza¹⁶. Zarówno interwencja w dzieje, jak i sąd są bezpośrednio udziałem samego Boga. Nie ma tu pośrednika, który odegrałby rolę przedstawiciela Najwyższego, sprawującego władzę w Jego imieniu. Za brak idei mesjańskich odpowiedzialne może być środowisko powstania księgi oraz jej adresatów. Diaspora grecka, z której wywodzi się tekst, żyjąca w oddaleniu od centrum judaizmu, inaczej stawiała akcenty niż judaizm palestyński. Z kolei poganom idea mesjasza była zupełnie obca. Mogła ona wprowadzić zamieszanie i doprowadzić do niezrozumienia przesłania o jedynym prawdziwym Bogu¹⁷. Tu Najwyższy sam jest wykonawcą swojej woli, sam niszczy, sam sędzi, sam wskrzesza i obdarza łaską bogobojnych.

¹⁴ Por. Słupecki, „Mitologia”, 296.

¹⁵ Por. Rubinkiewicz, „Apokaliptyka”, 53.

¹⁶ Por. Denis, *Introduction*, 950.

¹⁷ Denis, *Introduction*, 950.

Taki właśnie Bóg – odległy, pałający nieugaszonym gniewem – wkroczy w dzieje ludzkości, by położyć kres występkom grzesznych. W *IV Księdze Sybillińskiej* wyraźnie zauważalny jest brak oczekiwania na interwencję Stwórcy. Kiedy inne apokalipsy żydowskie, pochodzące z podobnego okresu, wyraźnie z tęsknotą spoglądają w stronę Boga, licząc na rychłe Jego wejście w dzieje ludzkości¹⁸, omawiany tekst widzi w tym akcie przerażające następstwo grzechu ludzkiego.

W kontekście myśli eschatologicznej należy zwrócić uwagę na pewną warunkowość działania Stwórcy¹⁹. „Bóg zaś [...] nie będzie wytracał, ponownie ustanie Jego gniew, jeśli wszyscy w sercach wyćwiczą cenną bogobożność” (w. 168-170). Zapowiadana przez Sybillę ingerencja Boga jest powiązana z Jego gniewem, a nie z chęcią wybawienia sprawiedliwych. Wieszcza nawołuje „nawróćcie się przeto śmiertelni nieszczęśnicy i nie prowadźcie do całkowitego gniewu wielkiego Boga” (w. 162-163). Zmiana postępowania – zejście z drogi grzechu – jest więc sposobem na uniknięcie końca, jaki będzie wynikiem Bożego gniewu²⁰. Strach – a nie nadzieja – jest tym, co towarzyszy działaniu Stwórcy. Działanie to, bardzo impulsywne, powodowane wielkim gniewem, osiągnie jednakowo sprawiedliwych i grzeszników.

Czy po wszystkim, to znaczy po ugaszeniu wielkiego gniewu, Sybilla przewiduje życie wieczne dla sprawiedliwych? *IV Księga Sybillińska* nie daje jednoznacznej odpowiedzi. Z jednej strony sugeruje śmiertelność sprawiedliwych – wskrzeszonych („On znów ukształtuje i postawi śmiertelnych takimi, jakimi byli wcześniej”; w. 181-182), z drugiej – ostatni wers księgi nazywa szczęśliwymi tych, którzy będą żyć na wieki („O najszcześniejszy człowiek, który będzie żyć na wieki!”; w. 192).

¹⁸ Por. Díez Macho, *Apocryfos*, 47.

¹⁹ Por. Parchem, *Obraz Boga*, 58.

²⁰ Por. Collins, „The Place”, 377-378.

Pochylając się nad tekstem możemy jedynie postawić hipotezę o darze życia wiecznego dla sprawiedliwych, którzy zostali wskrzeszeni. Księga wspomina bowiem o umieszczeniu ich w „świecie nieśmiertelnego Boga” (por. w. 187-188) oraz obdarowaniu ich „niezniszczalnym bogactwem” (por. w. 187). Co najważniejsze, Najwyższy ma ich obdarzyć tchnieniem, życiem i łaską (por. w. 189). Można więc przypuszczać, że życie wieczne będzie udziałem tych, którzy okazali bogoboję. Największą nagrodą za ich sprawiedliwość wydaje się nie tyle długość ich życia, co raczej sama możliwość przebywania w „świecie nieśmiertelnego, wielkiego Boga” (w. 189).

3. ESCHATOLOGICZNA WIZJA KARY

Kolejnym elementem eschatologicznej wizji roztaczanej przed nami przez autora *IV Księgi Sybillińskiej* jest kara mająca być zesłana przez Boga na tych, którzy nie dadzą się przekonać wieszczce i nie porzucą dawnego życia. W Sybillińskiej wizji świata możemy wyróżnić dwie kategorie ludzi zamieszkujących ziemię. Są to „bogobojni” i ci, którzy prowadzą bezbożne życie. Przynależność etniczna, zarówno tych sprawiedliwych, jak i tych grzesznych, nie jest określona. *IV Księga Sybillińska* pozbawiona jest jakichkolwiek wątków nacjonalistycznych, wyroczenia skierowana jest przeciw poganom, którzy nie uznają jedyne Boga²¹.

Apokaliptyczny dualizm²² bardzo wyraźnie zaznaczony został przez Sybillę w prezentacji postaw ludzkich. Grupa sprawiedliwych mocno kontrastuje z tymi, którzy dopuszczają się nieprawości. Ów kontrast jest budowany poprzez bezpośrednie odniesienia pomiędzy postawą jednych i drugich.

²¹ Por. Denis, *Introduction*, 950; Charles, *The Apocrypha*, 396.

²² Por. Rubinkiewicz, „Apokaliptyka”, 53.

[Sprawiedliwi] ku wielkiej chwale jedyne go Boga, będą spoglądać i ani nie będą popełniać zuchwałych mordów, ani nie będą wzbogacać się na kradzieży – czynie bardzo strasznym, ani nie będą hańbić cudzego łoża swą żądzą, ani dopuszczać się znienawidzonej, wstrętnej lubieżności na ciele (w. 31-35).

Wnioskujemy więc, o jakie czyny oskarża wieszczka tych, których wzywa do nawrócenia. Nazywa ich „bezbożnymi” (por. w. 43), suponując w ten sposób ich brak wiary w jedyne i prawdziwego Boga.

To, kim są owi bezbożni dookreśla nam wezwanie, jakie Sybilla do nich kieruje. W księdze czytamy: „porzućcie noże, jęki, morderstwa, butne występki [...] oddalcie niemiłą bezbożność” (w. 164.168). Możemy więc wnioskować, że życie tych, na których ma spaść wieczna kara Boża jest przepełnione brutalnością i rozlewem krwi. Wzmiankowana tu „niemiła bezbożność” to w przekonaniu Sybilli bezmyślne bałwochwalstwo, któremu sprzeciwia się ona w pierwszej części księgi (por. w. 4-5).

Złodzieje, cudzołożnicy, kochający przemoc i rozlew krwi, ci którzy czczą pogańskich bożków, jeśli się nie nawrócą, mogą oczekiwać straszliwego końca. Odpowiedź na wezwanie Sybilli wydaje się być dla nich ostatnia deska ratunku.

Kończąc pierwszą część swojego orędzia i przechodząc do drugiej, będącej omówieniem dziesięciu okresów historii świata, Sybilla zapowiada sąd i zwiastuje, jaki los spotka bogobojnych i bezbożnych. Zanim jednak prorokini opiszę dokładnie to, co spotka grzeszników, przedstawia swoim słuchaczom wizję świata pogrążonego w zamęcie. Czytając *IV Księgę Sybillińską* nie trudno odgadnąć, kto jest odpowiedzialny za to odwrócenie porządku. Wieszczka w bardzo obrazowy sposób przekazuje swoim odbiorcom umoralniającą naukę²³. To, co spycha świat ku chaosowi, to

²³ Por. Parchem, *Obraz Boga*, 58.

czyny bezbożnych. Rozwiążłość, niesprawiedliwość, przelew krwi, nieustanne wojny są tym, co powoduje gniew Boga. Już w tym czasie Stwórca będzie okazywał swoje zagniewanie wobec bezbożnych. Zjawiska przyrodnicze, takie jak: powódzie, zaćmienie księżyca, wybuch wulkanu, towarzyszące wojnom, rozbojom i gwałtom wszczynanym przez ludzkość, bardzo dobrze wpisują się w apokaliptyczną wizję świata zmierzającego ku końcowi i staną się częścią kary Bożej²⁴. Na tym etapie będzie miała ona wymiar pedagogiczny. Doświadczenie jej będzie zarazem wezwaniem do nawrócenia. Jednak jej bolesny wymiar osiągnie także sprawiedliwych, tych, którzy tak bardzo różnią się od bezbożnych rządzących światem. Kary, które przybierają formę zjawisk przyrodniczych, są jednak ograniczone w czasie i nie wkraczają w wieczność. Mijają, a po nich przychodzą następne, by ukazać grzesznikom konieczność nawrócenia.

Nakręcająca się machina zniszczenia zostanie wykorzystana przez Boga, by wstrząsnąć zmierzającą do zagłady ludzkością. Ludzie wszczynają wojny, dopuszczają się grzesznych czynów, a Bóg odpowiada na to zjawiskami, których oni nie są w stanie pojąć i wytłumaczyć. Jest to sposób, w jaki Najwyższy chce wyrwać ich ze zgubnego szaleństwa.

Z orędzia Sybilli nie możemy jednoznacznie wnioskować, czy opisywane przez wieszczkę tragiczne wydarzenia pchną ludzkość ku nawróceniu. Przepowiednia wypowiediana przez prorokinię wydaje się być warunkowa – o czym już wspomniano. Straszna kara na końcu świata, jak i kary mające na celu skłonienie serc bezbożnych ku prawdzie, z pewnością będą miały miejsce, kiedy ludzie się nie nawrócą. Ich opis ma na celu pchnięcie grzeszników ku jednemu Bogu, choćby nawet miał nimi kierować strach.

Momentem, w którym Bóg bezpośrednio wkracza w historię ludzkości, jako Ten, który wymierza karę, jest zagłada sprawiedliwych, jakiej dopuszczą się bezbożni (por.

²⁴ Por. Sacchi, *L'apocalittica*, 45.

w. 155-161). Najwyższy nie okaże swojej łaskawości, lecz wytraci cały ród ludzki w wielkim pożarze (por. w. 160-161). Ten kulminacyjny moment gniewu Boga Sybilla opisuje dokładniej kilka wersów dalej:

Ogień zstąpi na ziemię, w nim taki znak powstanie: miecz, trąby wraz ze wschodzącym słońcem; cały świat usłyszy ryk i dźwięk jakby deszczu. Spali całą ziemię, cały ród ludzki wygubi i wszelkie miasta razem z rzekami i morzami, wypali całkowicie wszystko i pozostanie palący się pył (w. 173-188).

Spalenie w ogniu to kara, jaka spotyka bezbożnych, jest to jednocześnie moment bezpośredniej interwencji Boga w losy świata. Śmierć w płomieniach nie jest jednak ostateczną, a tym bardziej wieczną. Doświadczą jej ci, którzy nie przyjęli wezwania Sybilla do nawrócenia. Spalenie wszystkiego to wyraz Bożego gniewu, który poprzedza sąd zwiastowany przez wieszczkę. To nie jest jednak ostatnie słowo Najwyższego.

Po wielkim pożarze Bóg dokona wskrzeszenia wszystkich umarłych: bogobojnych i bezbożnych. Dopiero teraz może nastąpić sąd i wymierzenie zapłaty za popełnione czyny. Jest to ostatni etap Bożego karania. Tym razem będzie to kara o wymiarze ostatecznym i wiecznym, od której nie ma już odwrotu czy możliwości zmiany swojego życia. Śmierć w ogniu wznieconym przez Boga zamknęła dzieje świata i historii w ludzkim rozumieniu. Po wskrzeszeniu człowiek znajduje się już w innej rzeczywistości.

„Ci, którzy przez bezbożność zblądzili, ich na nowo pochłonie płynna ziemia, bezdenny Tartar, łono ziemi, Stygijska Gehenna” (w. 185-186). Tak oto Sybilla widzi karę dla tych, którzy nie odwrócili się od swoich grzechów. Możemy wnioskować, że ich wskrzeszenie było tylko pewną formalnością, konieczną dla dokonania sądu i przyjęcia przez nich wyroku. Zostaną oni na nowo poddani śmierci i cierpieniu,

co symbolizują nam popularne w apokaliptyce²⁵ określenia, takie jak „Tartar²⁶”, „Stygijska Gehenna²⁷” czy „łono ziemi”. Kara ta wydaje się być tym dotkliwsza, że została zestawiona ze szczęściem bogobojnych. Pełnia szczęścia, jaką cieszyć się będą sprawiedliwi, potęguje u odbiorców przesłania uczucie grozy w zetknięciu z losem bezbożnych.

Warto zwrócić także uwagę na kryterium osądzenia, którego dokona Bóg. Jest nim nawrócenie rozumiane w kategoriach moralnych. Sybilla pomija kwestie przymierza czy prawa, stając się w ten sposób orędowniczką uniwersalnej idei sprawiedliwości.

PODSUMOWANIE

IV Księga Sybillińska, będąc specyficznym przykładem dzieł apokaliptycznych I wieku po Chrystusie, prezentuje swoim adresatom ciekawą myśl eschatologiczną. Pojawia się ona niejako przy okazji wezwania bezbożnych do zmiany sposobu ich życia. Odwołanie się autora książki do kary jest zabiegiem mającym na celu skłonić odbiorców do zmiany postępowania²⁸. Spotykamy się tu ze swego rodzaju stopniowaniem elementów, które służą Bogu do karania grzesznej ludzkości. Na początku pojedyncze wydarzenia o charakterze katastroficznym mają wymiar pedagogiczny, ich celem jest uświadomienie obłąkanej ludzkości, że obrała błędną drogę. Spalenie w „ogniu nieugaszonym” to kolejny element kary zesłanej przez Boga. Nie ma on jednak wymiaru ostatecznego i wiecznego, poprzedza jedynie sąd, którego wyrok będzie nieodwołalny. Tu dopiero spotykamy się z karą wieczną, okrutnym losem, który czeka zatwardziałych grzeszników. Adresatom Sybillińskiej przepowiedni wydaje

²⁵ Por. Rubinkiewicz, „Apokaliptyka”, s. 53.

²⁶ Por. Górską, „Tartar”, 335.

²⁷ Por. Glasson, *Greek Influence*, 24.

²⁸ Por. Parchem, *Obraz Boga*, 58.

się on tym bardziej okrutny, że kontrastuje z nagrodą wymierzoną sprawiedliwym. Ujawnia się tu dobrze przemyślana koncepcja autora dzieła. Strach przed karą może być motywem zmiany postępowania dla grzeszników.

BIBLIOGRAFIA

- Alexandre, C. (red.), *Oracula Sibyllina* (Parisiis: Didot 1869).
- Bartlett, J.R., *Josephus, Aristeas, The Sibylline Oracles, Eupolemus* (Jews in the Hellenistic World 1; London – Cambridge: Cambridge University Press 1985).
- Charles, R.H., *The Apocrypha and Pseudepigrapha of the Old Testament in English, with Introductions and Critical and Explanatory Notes* (Oxford: Clarendon Press 1969) II.
- Collins, J.J., „The Place of the Forth Sybil in the Development of the Jewish Sybillina”, *Journal of Jewish Studies* 25 (1974) 365-380.
- Collins, J.J., „The Sibylline Oracles”, *Jewish Writings of Second Temple Period* (red. M.E. Stone) (Assen: Van Gorcum – Philadelphia, PA: Fortress 1984) 357-381.
- Denis, A.-M. et al., *Introduction à la littérature religieuse judéo-hellénistique* (Turnhout: Brepols 2000) II.
- Díez Macho, A., *Apócrifos del Antiguo Testamento* (Madrid: Cristiandad 1984) II.
- Dohmen, C. – Stemberger G., *Hermeneutyka Biblii żydowskiej i Starego Testamentu* (Myśl Teologiczna 59; Kraków: WAM 2008).
- Glasson, T.F., *Greek Influence in Jewish Eschatology, with Special Reference to the Apocalypses and Pseudepigraphs* (London: SPCK 1961).
- Gowan, D.E., *Eschatology of the Old Testament* (Edinburgh: T&T Clark 2000).
- Górska, B., „Tartar”, *Słownik mitologii greckiej i rzymskiej* (red. P. Grimal) (Wrocław: Zakład Ossolińskich 1987) 335.

- Jędrzejewski, S., „Apokaliptyka jako rodzaj literacki”, *Ruch Biblijny i Liturgiczny* 51/1 (1998) 29-35.
- Lanchester, H.C.O., „The Sibylline Oracles”, *The Apocrypha and Pseudepigrapha of the Old Testament* (red. R.H. Charles) (Oxford: Clarendon Press 1913) II, 368-406.
- Mędala, S., *Wprowadzenie do literatury międzytestamentalnej* (Biblioteka Zwój 1; Kraków: Enigma Press 1994).
- Miduch, M., „Sybillińska droga do poznania Boga”, *Łódzkie Studia Teologiczne* 26/3 (2017) 173-181.
- Miduch, M., *Apokaliptyka żydowska o nadziei* (Hermeneutica et Judaica 7; Kraków: Wydawnictwo Naukowe UPJPII 2012).
- Parchem, M., *Obraz Boga w pismach apokaliptycznych okresu Drugiej Świątyni* (Biblica et Judaica 1; Bydgoszcz: [KRD] 2013).
- Rubinkiewicz, R., „Apokaliptyka u progu ery chrześcijańskiej”, *Ruch Biblijny i Liturgiczny* 41 (1988) 51-59.
- Sacchi, P., *L'apocalittica giudaica e la sua storia* (Brescia: Paideia 1990).
- Śłupecki, L., „Mitologia”, *Przeszłość społeczna. Próba konceptualizacji* (red. S. Tabaczyński *et al.*) (Poznań: Wydawnictwo Poznańskie 2012) 292-299.
- Stebnicka, K., *Tożsamość diaspory* (Warszawa: Sub Lupa 2011).
- Tuval, M., *From Jerusalem Priest to Roman Jew* (Tübingen: Mohr Siebeck 2013).

MARIA MIDUCH, doktor teologii biblijnej (Uniwersytet Papieski Jana Pawła II, 2012), absolwentka studiów bliskowschodnich (Uniwersytet Jagielloński, 2010), wykładowca zagadnień biblijnych w Wyższym Seminarium Duchownym Towarzystwa Salezjańskiego w Krakowie oraz Wyższym Seminarium Duchownym oo. Bernardynów w Kalwarii Zebrzydowskiej. Zainteresowania naukowe: literatura intertestamentalna, eschatologia judaizmu, mesjanizm.